

Válent Viktória

Kölcsönös ellenségképek a szlovák és magyar történelemtankönyvekben¹

„Ádámnak és Évának két fia volt, Káin és Ábel.
Így kezdődik az emberiség története”
(Carl Schmitt: Ex Captivitate Salus)

II. Ramszesz egyik leghíresebb csatáját i. e. 1274-ben Kadesnél vívta a hettiták ellen. Az ütközetet a mai napig a legtöbb fő részvételével zajló csataként tartják számon, amely óriási mértékű emberáldozatot is eredményezett. Mindazonáltal mindkét közösség – mind az egyiptomiak mind a hettiták – történetírásában mint „a nagy győzelem” eseménye maradt fenn². Ezt a történetet azért szántam munkám bevezetésére, mert egy lényeges dolgot mond el a történelemről: a múlt olyan adatok összességévé válik, amely többféle legitim értelmezésnek is teret ad³.

Témám azonban ennél prózaibb. A következőekben a szlovákok és a magyarok egymásról – a történelmi események bemutatásán keresztül – kialakult képének a bemutatása törekszem, amely az iskolai szocializáció fontos terméke, s éppen ebben a szocializációban át is hagyományozódik, rögzül:

„Iskolai oktatóim szerint a magyarok vérszomjas, torzonborz, barbár hordaként törtek be a Kárpát-medencébe (...) mindent elraboltak és

¹ Ezen tanulmány a Balassi Intézet és az Emberi Erőforrás Minisztérium által szervezett Kutatói Szakkollégium keretén belül készült.

² Tyldesley, 2000: 124-127.

³ Természetesen nem óhajtom figyelmen kívül hagyni, hogy létezik egyfajta torzító tevékenység, amelynek célja a történelmi eseményekről hamis kép alkotása. Mindazonáltal a kutatás során nem foglalkoztam ennek a tényezőnek a szerepével. A magyar és a szlovák tankönyvek szöveganyagát párhuzamos értelmezésként tekintettem át. Két konstruált valóságot vizsgáltam, amelynek során nem használtam semmiféle olyan mutatót, ami a tankönyvekben leírtak igazság-tartalmát kívánja mérni.

tönkretettek, amit a szorgos és békeszerető szlovákocska összegyűjtögetett magának. (...) A magyarok által ezer éven át gyakorolt kegyetlen elnyomást azonban a sanyargatást egészségben túlélő ötmillió szlovák nemzet tanúsítja. Igaz, a magyar történészek és tanárok teljesen másképp magyarázzák a történeteket. A fejlett kultúrnemzet által végrehajtott honfoglalástól egészen Trianonig (...) Számomra az volt az igazán meglepő, hogy ebben a magyarázatban is van logika, s ez a változat éppúgy méltányolható, mint a mi szlovák elképzelésünk”. – írja Miroslav Kusý.⁴

Így és ekként válnak a történelemkönyvből tanultak a mindennapi életben használható eszközzé, segítenek az információ-halmaz leegyszerűsítésében. Az általános iskolában elsajátított ismeretek pedig mélyebben rögzülnek a később tanultaknál. A mindennapokban jelen lévő megkonstruált képeknek ez által egyik fenntartójává válik az iskolai oktatás és az azt segítő tankönyv. Mindezeket alapul véve döntöttem úgy, hogy a magyar és szlovák általános iskolás történelemkönyvek összehasonlító vizsgálatát az ellenségképzés logikájának alapján végzem el.

Munkámnak elsődleges célja annak bemutatása, hogy a politikai ellenségképzés miként hat a történelemkönyvekben való ábrázolásokban, s miként teremthető meg ez által egy hagyomány. Ez a cél azonban nem feltétlen. Nem óhajtom minden áron úgy bemutatni a magyar és szlovák történelemkönyveket, mint amelyeknek mindenek felett való szándéka az ellenségkép kialakítása. Épp ellenkezőleg, munkám annak az állításnak az alátámasztására is törekszik, hogy ez „a másikról” kialakított kép szoros kapcsolatban áll az önkép-alkotással.

A tankönyveket kizárólag abból a szempontból vizsgáltam, hogy a szlovák illetve a magyar általános iskolások milyen képet kapnak a szomszéd népről. „A

⁴ Kusý. 2002: 216

másikhoz” kapcsolt jellemzőket úgy vettem górcső alá, hogy nem mérlegeltem annak igazságtartalmát. Abban ugyanis, hogy egy szlovák milyen képet alkot általános iskolai tanulmányai során a magyarokról, elhanyagolható a mai történetírás álláspontja a kérdésben (pl hogy a magyarokról a szlovákok a honfoglalás kapcsán azt tanulják meg, hogy nomád, pogány népek voltak, nem játszik szerepet, hogy azok voltak-e). Lényeges tennem egy másik előfeltételezést is, miszerint a diákoknak az a tudása, amit egy történelmi kor kapcsán egy csoportról elsajátítottak, szerepet játszik az abban, miként gondolkodnak erről a csoportról egy jelenbeli konkrét szituációban.

Ennek megfelelően a munkám arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon megragadható-e az ellenségképzés eszköze a szlovák tankönyvekben a magyarokról alkotott képet illetően és hogy megtalálhatjuk-e ennek visszaját magyar részről. Hipotézisem szerint ez a jelenség akkor is létezik, ha nem konkrétan jelennek meg a másik felet mint ellenséget kezelő utalások. Nyilvánvaló, hogy két demokratikus, európai uniós tagállam esetében nem beszélhetünk a másikkal közellenségként való nyílt kijelöléséről. Ennek ellenére azt állítom, hogy az ellenségképzés megjelenik, méghozzá a múltba ágyazva, ettől azonban nem válik kevésbé intenzívvé.

Mindamellet az is állítom (s bizonyítására jelen munkában kísérletet teszek), hogy a magyar és szlovák történelemkönyvek ellenségképei – vagy sokkal inkább „ellenségkép teremtésére alkalmas jelenség”-ei⁵ – nem új jelenségek, megfeleltethetők azoknak az archetípusoknak, amelyeket Reinhart Koselleck azóta híressé vált munkájában, Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikájában állapít meg: a hellén-barbár, a keresztény-pogány és az übermensch-untermensch ellenfogalom-párnak.⁶

A harmadik kérdés, amire munkám választ keres, a motívum fogalmához kapcsolódik: mi magyarázza a másikkal az énnel szembeninek, valami másnak és

⁵ Vajda 2009: 265.

⁶ Koselleck, 1997.

egyben valami negatívnak a kijelölését. A tanulmány írója védhetőnek véli azt az álláspontot, hogy a másíkról alkotott kép szoros kapcsolatban áll az önképpel. Az önmeghatározás pedig nem követi, hanem megelőzi a másik, az idegen kijelölését és jellemzését.

Történelem, nemzet és politika

A közép-európai történeti narratíva kapcsán ma négy olyan jelentős vita is van, amely a tankönyveket is érinti. Mindezek eltérő hangsúllyal, sokszor egymást erősítve vannak jelen, mindazonáltal meghatározzák a rendszerváltást követő történelemszemléletről folyó diskurzust.

Az első egy alapvetően didaktikai probléma a tankönyvírók és a történelemtanárok részéről, miszerint a tananyag teljes átstrukturálására lenne szükség: a jelenlegi tankönyvekkel az a probléma, hogy „a lexikális elemek súlykolására, minél több tény megtanítására törekszik. A történelmi események értékelésére, a múlt és a jelen közötti összefüggések felfedezésére, önálló véleményalkotásra viszont nem készíti fel a diákokat”⁷. A cél tehát egy olyan korszerű tankönyv elkészítése, amely „arra sarkalja a tanulási folyamat résztvevőit, hogy a közös munka során ne csak >>átadódjanak-átvevődjenek<< a kész ismeretek”, ellenben „megtörténjen az ismeretek saját, önálló konstrukciója”⁸. A téma iránt elkötelezett történészek között folyó párbeszéd jelentős eredménykehez vezet⁹, a törekvés sikere fokozatosan, de megmutatkozik.¹⁰

Az 1989 utáni történelmi narratíva másik nagy vitája a nemzeti és az analitikus

⁷ Simon, 2009.

⁸ Kratochvíl, 2011.

⁹ Ennek a párbeszédnek egy része a történelemtanítás.hu oldalon, illetve annak online folyóiratában zajlik: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/>

¹⁰ A Száray Miklós nevével fémjelzett Forrásközpontú történelem sorozat középiskolás tankönyveit egyre több iskola és tanár választja, de ilyen új szemléletmód termékének tekinti Viliam Kratochvíl és Simon Attila is az Orbus Pictus Istropolitana itt elemzett tankönyv-sorozatát is (Simon, 2009, Kratochvíl, 2011).

történelem-szemlélet között folyik arról, hogy ki tekinthető a történetírás tárgyának és alanyának¹¹. Míg előbbieket a „nemzet (...) egyszerre a történelem örök tárgya és alanyaként szerepel, azaz nemcsak a múltban folyamatosan feltűnő valami, hanem egyenesen a történelem >>alkotója<< is”, szemben az analitikus iskolával, ami a történelem alanyának magát az egyént tekinti¹². A rendszerváltás követően ugyanis a közép-európai narratívákban a „nemzeti történelem reneszánsza következett be”¹³. A „homogén nemzetteremtés”-nek a 18. században megkezdődött programja az analitikusok szerint túlhaladottá vált, annak leváltása sürgős és halaszthatatlan ügy¹⁴. A nemzet és a nemzeti történelem kategóriája nem tűnik el – nem is tűnhet el – „a történetírásból: mindig lesznek olyan területek, ahol éppen a nemzeti történelem nézőpontjából érdemes kutatni”¹⁵. E kettő vitába nem óhajtok érdemben bekapcsolódni munkám során.

A harmadik jelentős témája a történelemszemléletről folyó diskurzusnak – szervesen összefonódva az előzővel –, annak átideologizáltságáról szól. A modern demokrácia ugyanis, ezen álláspont szerint, nemcsak a nemzeti szemlélet leváltását nem hozta, de a „történelemoktatás demokratikus átalakulása, paradigmaváltása sem történt még meg”¹⁶. A szemléletmód képviselői egyszerre utasítják el a nacionalista valóságértelmezést és a politikának a történelmi narratívában való befolyásoló szerepét. A legkárosabbnak azt a folyamatot látják, ahogy az „újabb és újabb rendszerváltások nyomán kialakuló politikai rendszerek (...) abban teljesen azonosak voltak, hogy ragaszkodtak az ideológiai viszonyok központi meghatározásához”, s komoly félelmet táplálnak a történelemszemlélet közvetlen politikai befolyásolásával szemben¹⁷:

¹¹ Holec szerint nem kettő, hanem négy paradigma van jelen:

<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=082&clanek=020809>

¹² Vörös 2011: 31. A két iskoláról lásd bővebben: Vörös 2010: 10.

¹³ Simon, 2009.

¹⁴ Lásd: Jakab, 2008.

¹⁵ Janowski, 2008.

¹⁶ Jakab, 2008: 3.

¹⁷ uo.: 11.

gyakorta jelenik meg az a félelem, hogy a történelempolitika csak a nacionalizmus eszméinek takargatására szolgáló lepel¹⁸, s hogy a történelemtanítás „a politika (...) szolgálóleánya”¹⁹.

Mindazonáltal e szemlélet képviselői is vonakodva, mégis elismerik, hogy van, amiben igazuk van a „történelempolitika szószólóinak”, ez pedig a „mítosz” és a „közösség”²⁰. A politikai közösség megteremtése továbbra is politikai feladat, amelyben a mítosz-teremtés és a közösségi érzésnek múltbéli eseményekkel történő megtámogatása is legitim eszköz. Hiába jegyzi meg cinikusan E. B. Wesley, hogy „a társadalomnak azért van szüksége a történelemoktatásra, hogy annak segítségével engedelmességet, műveltséget, alázatot, hazafiasságot, polgári öntudatot (...) töltsön a fejekbe”²¹, a valóság továbbra is az, hogy a történelemtanítás feladata nemcsak a történelem oktatása, de a diákoknak a közösségbe való kulturális integrálása is²². Ennek az orientációs térnek a megteremtése pedig nemcsak az oktatókra, de az államra is tartozik.

A közép-európai történészeknek azonban még egy dilemmával szembe kell nézniük, ez pedig a közös történelem ügye. Jelen dolgozat témája szempontjából – amit a közös múltnak a tankönyvekben való megjelenése (ill. meg nem jelenése) jelent – ez a kérdés a leginkább meghatározó. Az eltérő értelmezések elválasztó jellegének orvoslását az ez iránt elkötelezett szerzők egy multiperspektív szemléletmódban látják, amely „nem azonos a laza viszonylagossággal, relativizációval”, ugyanis „nem a történelmi igazságot helyezi bárhogy (azaz önkényesen) értelmezhető vagy-vagy alapra”, sokkal inkább abban rejlik az értelme, hogy „érvényesnek ismeri el a különböző (más) nézőpontok létét, és nyitott a különböző (esetleg eltérő) érvek fontolóra vételére”²³. A

¹⁸ Janowski, 2008.

¹⁹ Kelemen Elemér, idézi Jakab, 2008: 13.

²⁰ Janowsky, 2008.

²¹ idézi: Simon, 2009

²² Otčenášová, 2010: 8.

²³ Vajda, 2008: 69.

törekvés több szlovák-magyar együttműködést is eredményezett a történelemtanárok körében, s ennek keretében fogalmazódott meg egy szlovák-magyar közös történelemkönyv elkészítésének terve²⁴. A terv azonban a mai napig terv maradt, a szándék pedig megmaradt a történelemtanárok egyeztető fórumának, nem vált a szomszédos államok politikai programjává.

Idegen és ellenség

Kollai István szerint a társadalomtudósok körében közhelyszámba megy az az állítás, hogy „a csoportidentitás, a mi-tudat sok szempontból a másokhoz képest történő önmeghatározásra épít”, azaz önmagunk más csoportoktól való megkülönböztetése helyeződik előtérbe²⁵. Az idegen „azokat a személyeket jelöli, akik nem tartoznak egy adott közösséghez”, s egyben a politikai közösség „határkijelölő kategóriája: (...) amikor egy cselekvő politikai közösség tagjai egy idegenhez képest értelmezik saját viszonyaikat, akkor a közösség tagjai definiálják önmagukat és saját valóságukat”²⁶.

Az ellenség azonban alapvetően a politikai lényegéhez tartozó fogalom: „a specifikus politikai megkülönböztetés, melyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetőek, a barát és ellenség megkülönböztetése”²⁷. A politikai fogalmát megalkotó Carl Schmitt az ellenség meghatározását az államok közötti viszonyokra érti és ebben a formájában megszüntethetetlennek tartja:

*„Ha a föld különböző népei, vallásai, osztályai és más embercsoportjai
összességükben úgy egyesülnek, hogy közöttük lehetetlenné és*

²⁴ A kezdeményezés viszontagságos történetét, abban a Szlovák-Magyar Történész Vegyes Bizottság szerepét lásd: Vajda, 2008: 65-68. Mindenképpen említésre méltó a multiperspektív szemlélet jegyében íródott, Kovács László és Simon Attila által jegyzett A magyar nép története című tankönyvsorozat, amely a szlovákiai magyar diákoknak készült a Lilium Aurum kiadó gondozásában, abban a szellemben, hogy együtt ismerhessék meg a szlovák és a magyar történelmet. A sorozat azonban még alternatív tankönyvként sem került az iskolákba. A közös tankönyv projektje nem egyedülálló sem a világon, sem Európában: a német-francia és az izraeli-palesztin közös történelemtankönyv tanulságaira a magyar és szlovák történészek is alapoztak, erről bővebben: Vajda, 2008.

²⁵ Kollai, 2007: 93.

²⁶ Szabó, 2006: 13.

²⁷ Schmitt, 2002. 19.

elgondolhatatlanná válik a harc, ha az egész Földet átfogó impériumon belül a polgárháború ténylegesen örökre még lehetőség szerint sem jön soha tekintetbe, ha tehát a barát és ellenség megkülönböztetése a pusztaszerűséget tekintve is megszűnik, akkor már csak politikától megtisztított világszemlélet, kultúra, civilizáció, gazdaság, erkölcs, jog, művészet, szórakozás stb. létezik, de nem létezik sem politika sem állam”²⁸

Mindazonáltal Schmitt is kihangsúlyozza, hogy „a politikai ellenségnek nem szükséges erkölcsileg rossznak, nem szükséges esztétikailag rútnak lennie”²⁹. Amellett pedig, hogy a jelenség felszámolására nem lát lehetőséget, az ellenség és a barát újradefiniálását nem zárja ki, sőt, a politika természetéhez tartozónak véli, hogy politikai megfontolásból az ellenség baráttá váljon és fordítva.

A vizsgált tankönyvekben ezzel a sajátossággal találkozunk egymás ellenségként való kijelölése kapcsán: „a konkrét szövegkörnyezetben, rejtett textuális és/vagy vizuális ingerekkel megtámogatva, olyan paradigmákba terelődnek a róla [a másiktól] szóló információk” amely végül azt eredményezi, hogy „a könyvekben nemhogy észrevehetetlenné válik, hogy (...) a szlovákság és a magyarság két szomszédos nép volna, hanem a magyar” – a másik oldalon pedig még ha kevésbé karakteresen is, a szlovák – „egyenesen az >>ellenség<< szinonimájává avatódik”³⁰.

Forrás és módszer

A tankönyvek elemzésekor az első lépést azok kiválasztása jelentette. A szlovák tankönyvek esetében annyiban volt könnyebb a helyzetem, hogy egyetlen „hivatalos” tankönyv van, az összes szlovákiai általános iskolás diák ugyanabból a tankönyvcsomagból tanul: Viliam Kratochvíl és Dušan Kováč munkáiból³¹. A kutatás

²⁸ Schmitt, 2002: 36.

²⁹ Uo.,: 19.

³⁰ Vajda, 2007: 270.

³¹ Kratochvíl a Komenský Egyetem tanára, Kováč a Szlovák Tudományos Akadémia alelnöke. A kilencedik évfolyamban már eddig is volt lehetőség tankönyvválasztásra, Robert Letz tankönyvét

során azonban nem vizsgáltam a teljes sorozatot, csak azokat a részeket, amelyek a mai Szlovákia területén zajlott történéseket tárgyalják³². A könnyebb feldolgozás érdekében a tankönyvek magyar változatának elemzését végeztem el, a szlovákiai magyar diákok ugyanis olyan tankönyvből tanulnak, amelyek „fordításos-mutációs” rendszerben kerültek kiadásra³³. A magyar tankönyvpiac pluralitása miatt sokkal nehezebb volt a magyar általános iskolás tankönyvek közötti szelekció: a választásom végül népszerűsége miatt esett a Mozaik Kiadó sorozatára, amelynek mind a négy kötetét vizsgáltam³⁴.

A kutatás módszerét a két nép egymásról alkotott képének a kutatása és elemzése jelentette, amelyet Radek Tünde Manfred S. Fischerre hivatkozva imagológiai vizsgálatnak nevez: az imagológia tárgyát olyan „nemzetekre/népekre, azok kulturális és szellemi teljesítményére vonatkoztatott képek (images) alkotják, amelyek az általános érvényűség igényével összességében nemzetek/népek tipizálásának lehetőségét hordozzák magukban”³⁵. Ezen imago típ elemek összegyűjtésére, majd azok rendszerezésére és tematikus feldolgozására kerítettem sort ugyancsak Radek munkáját tekintve alapul³⁶. A nemzetképek vizsgálatát abból a szempontból ítéltam megfelelő módszernek, hogy középpontjában egy csoport-elkülönítés áll: egy nemzet (ingroup) megkülönbözteti magát egy másik nemzettől (outgrouptól), amihez önképétől eltérő

azonban egyelőre még nem sok helyen használják- Simon, 2009. A 2012/13-as tanév kezdetétől jelentek meg a Róbert Letz névével fémjelzett tankönyvsorozat újabb kötetei a Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo és a Vydavateľstvo Matic Slovenskej kiadásában, amelyekkel kiegészült a csomag, s amelyeket a szlovák után a magyar általános iskolák is használatba vehetnek Szlovákiában.

³² Kováč, 1998, Kováč, 1995, Kováč, 1998b. A kiadási év óta eltelt idő ellenére a szlovákiai magyar általános iskolák ezt a sorozatot használták a 2011/2012-es tanévvel bezárólag.

³³ Ez azt jelenti, hogy a tankönyvek eredetileg szlovákul íródtak, s ez alapján készült a magyar fordításuk - Vajda, 2007: 259.

³⁴ Horváth - Horváth. 2010, Horváth - Horváth. 2010b, Horváth – Kövér – Pelyach, 2007, Bencsik - Horváth. 2008.

³⁵ Fischer, idézi: Radek, 2009: 73.

³⁶ Uo. A szlovák tankönyvekben tehát a magyar megnevezéshez tapadó jelentésrétegeket, a magyar tankönyvekben pedig a szlovákokról és a szlávokról kialakult képet vizsgáltam, utóbbi indoklására később kerül majd sor.

képet rendel hozzá. A magyarok és szlovákok egymásról kialakított képe kapcsán csak arra fókuszáltam, milyen elemek (jelzők, tulajdonságok) rendelődnek magához a szomszédos néphez, és nem vizsgáltam azokat a jelzőket, amik egy, a csoporthoz tartozó egyénhez kötődnek.

Munkám abban hoz újat a szlovák-magyar kölcsönös ellenségképzésben, hogy annak elemeit megpróbálja egy kész keretben értelmezni, ez pedig a kosellecki tipológia. A tanulmány során ugyanis az ellenségképek kategorizálására a kosellecki archetípusokat használtam fel. Reinhart Koselleck már hivatkozott munkájában, az Aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikájában vezeti be az aszimmetrikus ellenfogalom kategóriáját. Az ellenfogalom attól lesz aszimmetrikus, hogy különbség mutatkozik abban, ahogy a mindenkori személy – esetünkben egy közösség „hívja magát, és ahogyan másik nevezik őt”³⁷.

Az aszimmetrikus ellenfogalmaknak a szerző három archetípusát különíti el. A hellén-barbár ellentétpár Kosellecknél alapvetően térbeli megkülönböztetést jelent: az idegenek más terekben élnek, térben is elválaszthatóak a az ingrouptól. Ez a térbeli elválasztás úgy válik ellenségképpé, hogy ezeket az idegeneket negatív tulajdonságokkal ruházzák fel. Ilyen megkülönböztetésekkel fogunk zömmel találkozni a szlovák és a magyar tankönyvek elemzése során. A barbárok kifejezés a helléneknek abból a sajátosságából származik, ahogyan „lenézték az idegeneket, a háborgó, érthetetlen beszédűeket”³⁸. A barbarizmus tehát elsősorban másságot jelntett, ehhez kapcsolták hozzá a hellének azokat a negatív elemeket, amit például a műveletlenség jelent. A dolgozat során ezeket – a másságra és műveletlenségre vonatkozó – elemeket kerestem.

A barbárok azonban még egy lényeges pontban különböztek a hellénektől: nem

³⁷ Koselleck, 1997: 6.

³⁸ Koselleck, 1997: 17.

voltak képesek létrehozni a szabad polgárok államát, a „poliszt”³⁹. A munka során a barbárságnak ezt a jegyét is meglálhatjuk a magyarok szlovák-képe kapcsán, amikor is a szlovákok úgy kerülnek ábrázolásra, mint akik nem képesek saját állam létrehozására, nem rendelkeznek államalkotó képességgel. A magyaroknak a századfordulóhoz kapcsolódó antidemokratikus attitűdjét az alapján soroltam a barbár jellemvonások közé, miszerint a Koselleck a barbárok sajátos vonásaként azonosítja az önkényuralmat, amely keleties barbár vonás a hellének gondolkodásában⁴⁰.

A második archetípus, a keresztény-pogány ellentétpár túllép a hellén-barbár dichotómián, az új kettősségben már nincs jelen az a jegy, amit a helléneknél még megfigyelhetünk: a másik elfogadása. Ez az ellenfogalom-pár a térbeli elválasztáson túl már „temporalizálást is jelent”: a keresztény világgépben elsőként megjelenő archetípus esetében a kölcsönös viszonyt „időbeli feszültség hatja át”, amely egy „jövőbeli határeltolódásra irányul”⁴¹, miszerint „minden embernek pogányból kereszténnyé kell válnia, hacsak nem akar örök kárhozatra jutni”⁴². A dolgozatban ennek az archetípusnak a logikáját az asszimiláló tevékenység (a magyarosítás és a reszlovakizáció) értelmezésében véltem használhatónak.

Az ellenségkép univerzális kiterjesztését jelentő übermensch-untermensch archetípus a náci Németországban a zsidók kapcsán jelenik meg, és a végsőkéig feszíti az ellenség fogalmát: az ellenség már nemcsak más, de nem is ember, ezért el lehet és kell is pusztítani. Itt az ellenfogalmak már az „ember vagy az emberiség formájában jelennek meg”, megalkotói „ellenalakzattá formálják az ember szót, amely elvileg mindenkire vonatkozik”⁴³. Ennek a jegyét két demokratikus ország tankönyvében nem érhetjük tetten, s csak egy bekezdés erejéig utalok majd ennek az archetípusnak a szerepére.

³⁹ Koselleck, 1997: 18.

⁴⁰ Uo.: 20.

⁴¹ Szabó, 2011.

⁴² Koselleck, idézi Szabó, 2011.

⁴³ Szabó, 2011.

Mindezek a kosellecki ellenfogalom-párok egy adott korhoz kötöttek jönnek létre, de nem feltétlenül kiszakíthatatlanok ebből a kontextusból. Munkámban a szlovák és a magyar történelemkönyvekben megtalálható ellenségképeket az alapján közelítem ezen archetípusokhoz, miszerint „ezek az egymás mellé rendelések (...) más elnevezésekkel, más történelmi körülmények között is felvetődhetnek”⁴⁴. Ugyanis maga Koselleck is elismeri, hogy ezek a konstrukciók nem halnak el korukkal, „a fogalompárok eloldódhatnak egyedi keletkezésüktől és egykori konkrét kontextusuktól: történelmileg mozgatható kategóriák”⁴⁵. Nem azt állítom, hogy a magyarok és a szlovákok ellentéte ugyanaz mint a hellén-barbár megkülönböztetés, csupán azt, hogy a logikájuk hasonló, az elnevezés más, miközben „maga az aszimmetrikus érvelési struktúra változatlan”⁴⁶.

A másikkal mint ellenségnek a megjelölése a szlovák és magyar tankönyvekben folyamatos, de nem állandó: észlelhetősége jellegzetes időintervallumokhoz kötött. A *honfoglalás illetve a magyarok megérkezése a Kárpát medencébe* az első olyan esemény, ahol találkozunk a történelemkönyvekben egymás leírásával és jellemzésével: a szlovák történelemkönyvekben a magyar mint messziről jött barbár, a magyarban az itt lakó szlávok hasonló szempontú értékelését olvashatjuk, kihangsúlyozásra a Kárpát-medencében élők mint leigázásra és beolvasztásra szánt népek kerülnek.

A következő csomópontot a *nemzetiségi mozgalmaktól/nemzeti ébredéstől a trianoni békeszerződésig/a független csehszlovák állam megalakulásáig* terjedő szakasz jelenti, amely szlovák szempontból az önálló politikai közösség megteremtésének időszaka szemben a magyar nemzetépítés kudarcával. Betetőződését az az 1920-as trianoni békediktátum hozza, mely az egyik oldal számára a súlyos terület- és népességvesztést, a másik oldal számára pedig a független állam megalakulását

⁴⁴ Koselleck, 1997:13

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

jelentette⁴⁷. Ez az alapvetően különböző értékelés új elemekkel töltötte fel a már kialakult ellenségképeket.

További két esemény tekinthető még olyannak, ahol az ellenségképek sűrűsödése tetten érhető: az *első bécsi döntés* és az *1945 utáni csehszlovákiai események*: a trianoni határok revíziója, valamint a Beneš-dekrétumok és a Kassai kormányprogram elterő interpretálása pedig az ellenségképek legkesőbb letrejövő elemeit termelték ki, utóbbi dominánsan inkább a magyarok szlovák-képéhez adott hozzá új árnyalatokat⁴⁸. Munkám az ellenségképek tartalmi vizsgálata mellett arra is választ keres: mi köti össze ezeket az időszakokat, mi indokolja, hogy „a másik” pont ezekben (az egyébként konfliktusos) történelmi momentumokban válik ellenséggé⁴⁹

⁴⁷ Trianon esetében a szemléletmódok közeledését az is nehezíti, hogy míg a magyar történetírásban Trianonnak egy tág értelmezése van jelen: „az 1918 tele és 1920 nyara között lezajlott eseményeken kívül magában foglalja azoknak a >>nemzetre<< gyakorolt szerencsételen következményeit“, addig a szlovák narratívában Trianon „kizárólag csak a Nagy-Trianon-palotában 1920 júniusában Magyarország, Csehszlovákia és további hatalmak képviselői által aláírt békeszerződés megnevezésére szolgál“. – Vörös, 2011: 8.

⁴⁸ Vajda Barnabás az 1950 és 1993 közötti csehszlovák történelemtankönyvekben több ilyen csomópontot is talál, ezek: „a Nagy-Morva Birodalom és a magyar honfoglalás; Hunyadi Mátyás és (kisebb részben) a török kor; 1848-1849; az Osztrák-Magyar Monarchia belső viszonyai; a Tanácsköztársaság; az első bécsi döntés, a Kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok.“ – Vajda, 2007: 261.

⁴⁹ A tanulmányban nem foglalkozom avval a nagyon is meghatározó kérdéssel, amit „az elhallgatás” mint ellenségképzés jelent – uo.: 264.

A szlovák történelemkönyvek magyarságképe

A magyarok a szlovák tankönyvben a 9. század végén, Szvatopluk halála után jelennek meg először, mint a Kárpát-medencébe érkező idegen, keleti nép. A magyarokról itt kialakított nemzetkép pedig a továbbiakban is konstans eleme lesz a szlovák történetírásnak. Nem lesz már szó „pogányokról” vagy „nomádokról”, a magyarok azonban a későbbi történelmi események kapcsán sem veszítik el alacsonyabb rendűségük jegyeit: a velük szembeni gyanakvás fenntartása a későbbiekben is indokoltta válik. Mint a kimosdatott vadembernek, a magyarok külső jegyei is megváltoznak, jellembeli fogyatékoságaik ellenben megmaradnak és dominálnak.

A magyarok negatív megítélése a szlovák történetírásban nemcsak a mai narratívát tekintve mutat folytonosságot, hanem a történetírás egészét tekintve is: a szlovák történetírás „útkeresése (...) kevésbé érintette a szlovák történelmi tudaton belül meglehetősen negatív tónusban feltűnő magyarság megítélését”⁵⁰. A szlovák historiográfia esetében a második világháborút követő időszak sem jelentett törést a magyarságkép tekintetében, csupán felváltotta egy „ideológia korlátok közé kényszerített, de azért gerjesztett és nyílt magyarellenesség”, amely ugyan megváltoztatta a struktúrát, a szereplőket azonban nem: a nemzeti elnyomást a társadalmi elnyomás tézise váltotta anélkül, hogy a magyarok megszűntek volna elnyomók lenni⁵¹.

Barbár magyarok- civilizált szlovákok

A szlovákok és magyarok közti különbség leginkább a kulturális fejlettségből adódik, a szlovák történelem tankönyvekben a magyarok elsősorban mint barbárok jelennek meg, mutatva a kosellecki archetípus legfontosabb jegyeit (műveletlen, kegyetlen, államalapításra képtelen). A magyaroknak ez a fajta ábrázolása része egy, a szlovák történetírásban is jelen lévő toposznak, a kulturális felsőbbrendűségnek. Ebben a szlovák úgy szerepel mint „őshonos nemzet, amely a bejövő pogány nomád magyarokat megtanította a letelepedett, földműves életmódra és krisztianizálta”⁵². A tankönyvek a nagymorva területek lakosságát úgy jellemzik, mint ami „politikailag alárendelt, kulturális értelemben azonban fölérendelt” pozícióban van az új szomszédal, a magyarokkal szemben⁵³.

A szlovák történelemkönyvekben a magyarok ugyanis első megjelenésüktől fogva mint egy, a szlovákoktól idegen életforma képviselői jelennek meg: más, nomád életmódot élnek, más erkölcs mércéjük van. Az *ősmagyarok* definiálásakor a következőket olvashatjuk: „*a mai magyarok ősei nomád, pásztorkodó népek voltak (...) alapvetően különböztek a szlávoktól, nemcsak kinézetükben,*

⁵⁰ Kollai, 2007: 93

⁵¹ Vajda, 2009: 169, Vörös 2011: 27

⁵² Vörös 2011: 20

⁵³ Otčenášová, 2010: 112

öltözékükben, nyelvükben és erkölcsükben, de főleg az életmódjuk tekintetében⁵⁴. Az életmódbeli különbséget jelzi az is, hogy a magyarok életformája a tankönyv szerint „gyökeresen megváltozott” Kárpát-medencébe érkezésüket követően, s „a lovas nomád pásztorkodást felváltotta a letelepült állattartás és a földművelő életmód”⁵⁵, továbbá az az utalás, hogy: „Amikor a honfoglaló magyarok megváltoztatták az életmódjukat és letelepedtek (...) áttértek a a gazdálkodásra.” Ekkor pedig „sok kifejezést, szót vettek át a szomszédjaiktól, így a szlovákoktól (!) is. (barazda, gereblye, lapát)”⁵⁶. A magyarok „domesztikálásában” tehát – ebben az értelmezésben – meghatározó szerepet vállal az akkor már a Kárpát-medencében tartózkodó, magasabb fejlettségi fokon álló szlávok, azon belül is a szlovákok.

A történelemtankönyv már a két nép első találkozásánál kijelöli a határokat a földművelő, a területen tartózkodó szlovákok és a civilizációs lépcső alacsonyabb fokán álló barbár magyarok között, az ellentét a fejlettségi különbségekből adódik. A különbségből úgy lesz ellentét – ahogy az idegenből ellenség – hogy „ebben az összehasonlításban természetesen a földművelés jelenik meg pozitív értéként”, s vele szemben a „nomádizmus” és a „pogányság” mint valami negatív (utóbbiról még a későbbiekben szó lesz). A magyarok tehát „rögtön az ellenség szerepét kapják, s negatív képzetek kapcsolódnak hozzájuk”⁵⁷.

A magyarok barbárságával szembeállított modern szlávokot hivatott alátámasztani a közigazgatási rendszer fejlettségéről szóló bekezdés:

„A nagymorva várterületek átgondolt rendszert alkottak. Nem csupán erődtítmények voltak, melyeket az ország védelmére építettek, de a közigazgatás központjai is. (...) A honfoglaló magyarok ennek a rendszernek egy részét átvették”⁵⁸.

A szlovákok – saját interpretációjukban – tehát nemcsak gazdasági-műveltségi értelemben értek el magasabb fejlettségi szintet a magyaroktól, de államszervezési szempontból is előnyben voltak az érkező idegenekkel szemben. A magyar vármegyerendszer nagymorva alapjáról szóló rész azt hivatott alátámasztani, hogy már a magyarokét megelőzően végbement a szlovákok „nemzeti egységben való integrálódása” vagyis „etnogenezise”⁵⁹.

Ugyancsak a megjelenésükhöz kapcsolható a magyarok barbárságának egy másik, folyamatosan visszaterő eleme, miszerint álnok, ravasz jellemvonásokkal rendelkeznek. A magyarok bemutatásánál azok harcmódoráról szóló, Bölcs Leónak tulajdonított forrással

⁵⁴ Kovács, 1998: 16.

⁵⁵ Kovács, 1998: 18.

⁵⁶ Kovács, 1998: 18.

⁵⁷ Simon, 2009

⁵⁸ Kovács, 1998: 22

⁵⁹ Kollai, 2008: Közös kezdetek a Kárpát-medencében

találkozunk: „*a harcban álnokok és ravaszak, akik nem csatasorban támadnak, hanem minden oldalról lepik meg az ellenséget*” (Az idézett mellett a tankönyv még egy hosszú forrást szentel a magyarok visszavonulást színlelő harcmodorának bemutatására)⁶⁰. A kelet felől érkező magyarságnak ez a sajátossága tovább erősíti a már eddig is stabil barbár-képet, az „íjjal lóhátról való harcot” még a német nyelvű történetírás is „lovagiatlannak” minősíti⁶¹. Ám a szlovák ezen is túllép, a magyarokat már nemcsak egy nyugati értékrenddel szembeninek tételezi, hanem olyanoknak, akik éppen ezért annak alapvető erkölcsi normáit – esetünkben a tiszta küzdelem szabályait – is képesek felrúgni.

A csalásra, tettetésre való hajlandóság olyan elem, amely ugyancsak tartósan jelen van a szlovák történeti narratívában. A magyar-szlovák ellentét következő csomópontjában, a nemzetépítés időszaka kapcsán visszatér: „*A szlovákok (...) igyekeztek bejutni a magyar országgyűlésbe, ám a magyar választási mesterkedések ezt lehetetlenné tették*”⁶². Ugyancsak a tettető magatartás mutatkozik meg azokban a független csehszlovák állam létrejöttét megelőző leírásokban, amelyek azon „*magyar politikusok*” tevékenységéről, „*akik tudatosították, hogy elvesztették a háborút*” így ír: „*a szlovákokkal szemben engedékenyebb politikát kezdtek folytatni, hogy megtarthassák Szlovákiát*”⁶³. A csellel próbálkozó, „mesterkedő” magyarok pedig ugyanúgy a barbár-képet erősítik mint láttuk azt az életmód esetében.

A más erkölcsi mércevel rendelkező magyarok ábrázolása a szlovák nemzetépítés kapcsán újra erőkerül mint a magyarok antidemokratikusságára való hivatkozás. A már említett választási mesterkedések⁶⁴ mellett egy olyanfajta diskurzus is megjelenik, miszerint a magyarokban nem demokratikus jellemvonásaiknál fogva „*fel sem merült, hogy a szlovákoknak megadják természetes jogaikat*”⁶⁵. Ez a felfogás olvasható ki abból is, hogy „*1907-ben a monarchia osztrák részében sikerült kiharcolni az általános választójogot. Magyarországon ez a harc eredménytelen maradt: a monarchia megszűnéséig antidemokratikus politikai rendszer volt*”⁶⁶. A magyarok itt tehát nemcsak úgy jelennek meg, mint, akik antidemokratikus eszközökkel gátolják a szlovákok jogainak érvényesülését, hanem mint egyedülálló példa a térségben ezen jogok megtagadására.

A magyarok antidemokratikusságát három konrtasztal igyekszik a könyv megvilágítani, elsőként az Amerikába kivándorolt szlovákok életkörülményeivel, akik „*egészen új környezetbe kerültek, ahol sokkal demokratikusabb volt a politikai rendszer, és nem volt nemzetiségi elnyomás*.”

⁶⁰ Kováč, 1998: 17.

⁶¹ Radek, 2009: 79.

⁶² Kováč, 1995: 52.

⁶³ Kováč, 1998b: 14.

⁶⁴ Kováč, 1995: 52.

⁶⁵ A szlovák nemzet memomranduma – Kováč, 1995: 52.

⁶⁶ Kováč, 1995: 64.

(...) Amerikában több újságot es lapot adtak ki, mint amennyit a Magyarországon elő szlovákok kiadhattak⁶⁷. A másik ellenpólust maguk a szlovák nemzetébredés képviselői jelentik, aki „a politikai élet demokratizálásában látták az egyik lehetőséget, hogyan lehetne a nemzetiségi elnyomáson es a széles néprétegek nyomorán enyhíteni. Ezért aktívan bekapcsolódtak az általános választójogért folytatott küzdelemben⁶⁸. Azt, hogy a demokratikus jogokért való kiállás nemcsak tudatos stratégia, de vállat értékrend a szlovákok részéről egy másik bekezdés jelzi a tanuló számára: „A 20. század elején a szlovák politikusok véleménye megoszlott a közéleti es politikai kérdéseket illetően. (...) A különbözőség ellenére a szlovák politika minden szárnya egyetértett a szlovák nemzet jogaiért és az általános választójogért folytatott harcban.⁶⁹

A legnagyobb ellenpontját az demokrácia-deficittel jellemezhető magyar államnak azonban az első csehszlovák állam megalakulását követő változások leírása jelenti, ahol megfelelő hangsúlyt kap, hogy a szlovákok, amint megalakították a csehekkel közös államukat, azonnal hozzáláttak a politikai élet demokratizálásához is:

„Szlovákiában a magyarok alkották a legszámosabb nemzeti kisebbséget. A magyarok nagyon nehezen alkalmazkodtak az új körülményekhez, mivel az egykori Magyarország uralkodó nemzetéből egyszeriben kisebbségekké váltak (...) mégis sikerült a csehszlovák államnak a kisebbségi jogok magas szintű biztosítása (beleértve a politikai, kulturális és polgári jogokat)⁷⁰.

A tankönyvben a szlovákok kisebbségi jogok terén való elkötelezettségének képét erősíti a forrásként megadott Milan Hodža idézet is: „Mindjárt az elején az volt a szándékunk, hogy többet nyújtsunk a kisebbségeknek, mint amire a békeszerződés kötelezett bennünket.⁷¹ A citált szöveg a szlovák interpretációnak arra az állítására épül, hogy Csehszlovákia egyedülálló példaként szolgál abban, hogy a Népszövetség kisebbségekkel kapcsolatos rendelkezéseit betartotta, de annak is támasztékul szolgál, miszerint „a kisebbség-többség viszonyában fennálló“ a békeszerződést követő „feszültség okozójaként a kisebbségi oldalt jelöli meg a szlovák narratíva⁷².

Annak, hogy a magyarok antidemokratikus attitűdje nem a dualizmus politikai rendszerének sajátja, hanem a magyar „néplélektől“ elválaszthatatlan, erősíti az a tény, hogy az elnyomó, a szabadságjogokat megtagadó magyarokkal a két világháború közötti időszakban újra találkozunk. Az I. bécsi döntést követően visszatér a magyar „rezsim“, ami óriási visszalépést hoz közvetlen elődjéhez, a fiatal csehszlovák demokráciához képest: „Az elcsatolt területeken egy időre katonai

⁶⁷ Kováč, 1995: 58

⁶⁸ Kováč, 1995:64

⁶⁹ Kováč, 1995: 64

⁷⁰ Kováč, 1998: 28

⁷¹ Kováč, 1998b: 29

⁷² Kollai, 2008: Az elszakadás története

*diktatúrát vezettek be. A megszállás az itt élő lakosság számára az életszínvonal zuhanását, a szlovákság számára ráadásul kemény nemzetiségi elnyomást jelentett*⁷³. A civilizációs szakadék a fejlett szlovákok és a barbár magyarok között tehát úgy nyilvánul meg, hogy ellentétbe kerül a szlovákok „demokratizmusa és békeszerete, amely (...) a Csehszlovák Köztársaság demokratikus berendezkedésében is megnyilvánul” a magyarok „antidemokratizmusával, agresszivitásával (...) valamint a történelmi Magyarország mindvégig feudális jellegével”⁷⁴.

Keresztény szláv-ság-pogány magyarok/ a magyarosítók

A magyarok idegensége a Kárpát-medencébe érkezésük kapcsán pogány voltukban is megmutatkozik. Pogány hitük pedig új kontrasztot teremt, idegenségük újabb aspektussal erősödik az akkor már keresztény hitben élő szlávokkal szemben. A pogány magyarság nemcsak a szlovák történetírásnak a sajátja, a nyugat-európai történetírók is kiemelik a magyarok pogány származását azok megjelenésével kapcsolatban: „a pogány léttel összefüggésben álló – negatív imagotíp elemek dominálnak szemben a keresztényekre jellemző pozitív imagotíp elemekkel”⁷⁵. A kereszténység a szlovákok számára pedig egyaránt lesz meghatározó mint a „kulturális felsőbbrendűség” bizonyítéka és a „nemzet méltó túlélésének záloga” a történelmi Magyarországon⁷⁶. Az általam vizsgált tankönyv mindezek ellenére nem szán jelentős teret a magyaroknak pogányokként való bemutatására⁷⁷, sőt az újonnan érkezett nép kereszténnyé válásában is sokkal inkább a magyarság politikai vezetőinek szerepét jelöli meg, eszerint „új fejedelmek kerültek hatalomra”, s ők voltak azok, akik „megtörték a lázadó pogányok ellenállását”⁷⁸. Ellenben bővebb kifejtésre kerül a szlovákok kereszténységének alapjaiként számon tartott Konstantin és Metód (a könyv külön fejezetet is szentel nekik „A szaloniki testvérek” címmel), olvashatunk a Nyitrán épített első keresztény templomról és a nyitrai püspökségről is⁷⁹.

Nem tartalmilag, sokkal inkább sturkturájában lép túl a hellén-barbár térbeli megkülönböztetésen a magyaroknak az a szlovák tankönyvekben érzékelhető jegye, hogy a nemzetiségek magyarosítására törekednek. Az ellenségképnek ez az eleme már sokkal inkább a pogány-keresztény megkülönböztetésre hasonlít: a köztük lévő eltérést már nem fogadják el a felek, azt valamelyik szereplő –esetünkben a magyarok – meg óhajtják változtatni az erőszakos illetve az asszimiláció más bevett formájának használatával. A magyarok ezen tevékenységére való

⁷³ Kováč, 1998b: 36

⁷⁴ Vörös 2011: 22

⁷⁵ Radek 2009: 84

⁷⁶ Otčenášová, 2010: 96

⁷⁷ Szemben a gimnáziumi tankönyvekkel, amelyek bővebben foglalkoznak a pogány magyarokkal: „pusztították a keresztény templomokat és értékeket, s a lakosság nem gyakorolhatta szabadon hitét” (Bartl, J- Kamenický, M- Valachovič, P: Dejepis I. Bratislava, SPN, 2000. 217, idézi: Simon 2009).

⁷⁸ Kováč, 1998: 16

⁷⁹ Kováč, 1998: 8-9

hivatkozás természetesen a nemzetépítés időszakához kapcsolódik, bár már találunk rá utalást a 16-17. századra vonatkozóan is: „*A delről északra települő magyar nemesség hozzájárult a szlovák eredetű nemesek egy részének elmagyarosodásához*“⁸⁰.

A magyarok ún. magyarosító tevékenysége a szlovák történetírás egyik legmeghatározóbb toposzához, az „ezeréves nemzeti elnyomás“-hoz kapcsolódik, melyben a magyarok mint a „szlovák nemzet ősi leigázói“ jelennek meg⁸¹. Az asszmiláló magyarok az antidemokratikus attitűddel összekapcsolódva az elnyomó magyarok komplex képét alkotja meg, annak betetőződését jelenti. Teszi ezt úgy, hogy a nemzeti elnyomás kiegészül egy társadalmi és gazdasági tekintetben való elnyomással: „a történelmi Magyarország magyar jellegének megtartásáért vívott harc egyszersmind a magyar kiváltságos osztályok politikai, társadalmi és gazdasági hatalmának megvívásáért vívott harc“⁸². A magyarosító és az antidemokratikus magyarok összekapcsolása jól látható a tankönyv ezen bekezdésében is:

„Magyarországot teljesen a magyarok uralták. A kiegyezést arra használták fel, hogy megalósítsák a nemzeti Magyarország kialakítását. Bevezették az állami centralizmus, s a nemesek sok kiváltságukat megtartották. A lakosság alig több mint öt százalékának volt választójoga. Magyarország nemzetiségeinek a magyarokon kívül nem volt lehetőségük a fejlődésre. Ellenkezőleg, az államhatalom hamarosan megkezdte az erőszakos magyarosítást“⁸³.

A magyarosítók aktív tevékenysége kerül elő az Apponyi törvények kapcsán is: „*az állam vette át a felügyeletet az iskolák fölött. A törvény kötelezte a tanítókat, hogy >>hazafias<<, tehát magyar szellemben neveljék az ifjúságot (...)* A törvény tulajdonképpen előírta a tanítóknak, hogy *válljanak magyarosítókká.*“ A tankönyv kiemeli, hogy a negatív hatást nem annyira maga a törvény, de annak gyakorlati alkalmazása jelentette: „*Ha ezen a téren eredményesek voltak, emelték a fizetésüket. Ha nem értek el eredményeket, megbüntették, sőt elbocsátották őket az iskolai szolgálatból*“⁸⁴. A szlovák interpretáció szerint a magyarosítás nemcsak a hivatalos közegben hatott, de a közélet egyéb területeire is kihatott: „*A magyar kormány a század végén támogatni kezdte az ipar fejlődését (...)* Magyarosító politikájából kifolyólag azonban előnyben részesítette a magyar es az elmagyarosított vállalkozókat. Ezért a szlovák vállalkozók csak nagy nehézségek árán tudtak érvényesülni“⁸⁵.

A reformkor és a dualizmus szlovák ismertetésében ez az aspektus, a magyar nemzetiségi

⁸⁰ Kováč, 1998: 52

⁸¹ Houdek, Medvecký, idézi: Vörös 2011: 21

⁸² Vörös 2011: 25, Rapant, idézi: Vörös 2011: 25

⁸³ Kováč, 1995: 56

⁸⁴ Kováč, 1995: 66

⁸⁵ Kováč, 1995: 60

politika kerül fókuszba. A szerzők rövid kifejtést engednek a korszak modernizációs folyamatának (az iparosodást helyezik középpontba), de a „politikátörténeti dimenzió“ nem kap helyet, ahogy a könyv „egyáltalán nem foglalkozik a reformkor eseménytörténetével és személyiségeivel – nem említi például Széchenyt sem“. A nemzetébredés időszakának történetét valójában egy szempontból, a „nemzetiségi kérdés prizmáján keresztül“ ismerhetik meg a diákok⁸⁶. A szlovák szemléletmód másik sajátossága a magyarosítás középpontba helyezése az asszimilációval szemben, amivel a „szlovák tankönyvek igazából (...) nem foglalkoznak“: a nemzetiségi viszonyok alakulása, a szlovákság veszteségei jelölve sincsenek⁸⁷.

A magyarok mint valami egészen mások

Az ellenségkép univerzalizálásának struktúrajegyeit mutatja a magyaroknak mint minden szempontból különbözőnek a megjelenése. A kosellecki ember- nem ember archetípus jegyeit természetesen nem direkt módon találjuk a tankönyvekben, a mai szlovák történeti narratívát, ahogy a magyart sem érheti a vád, miszerint ember alatti vagy állati szintre helyezne bármilyen népcsoportot vagy személyt. A übermensch-untermensch ellentétpár jellemzőit mindössze egyetlen szerencsétlen szóhasználatbeli megnyilvánulásban érhetjük tetten, miszerint a betörő magyarok *„alapvetően (!) különböztek a szlávoktól, nemcsak kinézetükben, öltözködéskben, nyelvükben és erkölcsükben, de főleg az életmódjuk tekintetében“*⁸⁸. A magyarok minden tekintetben való eltérése bizonyos szempontból tekinthető univerzálisnak: a Kárpát-medencébe megerkező magyar törzsek nemcsak egy vagy kettő, de minden szempontból másfajta emberek voltak mint az itt élő szlávok.

Magyar történelemkönyvek szlovákképe

A magyar történelemkönyvekben a szlovákok megjelenése ritkább mint a szlovákiai esetében a magyarokra történő hivatkozás, hiszen a szlovákok nem játszanak számottevő szerepet a magyarok önmeghatározásában. A szlovákok számára a magyarság ugyanis nemcsak egy a szomszédos nemzetek között, illetve nemcsak azon nemzet(iség) tagjaival egyenlő, akikkel a szlovákok együttélésre vannak utalva. A szlovákok számára a magyar „referencianemzet: magukat a magyarokhoz képest határozzák meg“, s éppen ezért „a szlovák nemzeti önazonosság egyik alappillére“⁸⁹. Ennek megfelelően a szlovákoknak a magyarságról alkotott képe sokkal komplexebb, mint az a kép, amit a magyarok a szlovákokról alkottak.

A szlovákok csak török kiűzés után jelennek meg a magyar történelemkönyvekben: a szlovák telepesek az ország északkeleti részére érkeznek meg. Éppen ezért a vizsgálatba bevontam

⁸⁶ Simon 2009; Kollai, 2008: A nemzeté válás és a polgárosodás korszaka

⁸⁷ Kollai 2008: A nemzeté válás és a polgárosodás korszaka

⁸⁸ Kováč, 1998: 16

⁸⁹ Hamberger, 2004: 78

azokat az emeleket is, amik a magyar történelemkönyvekben a szlávokhoz kötődik. Döntésemet abból a szempontból láttam indokoltnak, hogy maguk a szlovákok is tankönyveikben a Nagymorva Birodalomhoz vezetik vissza saját történetüket, amely értelmezésük szerint a „nyugati szlávok első állam volt”⁹⁰.

A magyar történetírás ugyanakkor korántsem mutat akkora egységet a szlovákkép tekintetében. A narratívában megfigyelhető diszkontinuitás egyrészt a marxista történelemszemléletnek köszönhető – az 1947 utáni történetírásból a mítoszok nyelve kikerül –, másrészt pedig, amikor a 60-as években újra visszatérnek a tudományos érdeklődés középpontjába olyan kérdések, mint Trianon, azt „az interpretációk >>sterilitása<< jellemzi, (...) egy viszonylag semleges (erős érzelmi töltet nélküli) nyelvezet”⁹¹. Csak 1990 után tér vissza a nemzeti szemléletmód a történetírásba és a tankönyvekbe egyaránt.

Magyar nemesség- szlovák parasztság

A magyar tankönyvekben a szlovák „barbárságának” első és egyben legfontosabb jegye a műveletlenség. Az a magyar önmeghatározás, hogy a magyarok – fejlettségük okán – magasabb szinten állnak a szlováknál, meghatározza a szlovák nemzet-képüket is. A magyar kultúrfölénnyel (vagy „kultúrgöggel”) párhuzamba állítható, s erre épül az az elképzelés, hogy a szlovákok elmaradott, falusias, primitív népek⁹², szemben a polgári fejlődésre képes magyar nemességgel.

A tankönyv szerint a Kárpát-medencébe érkező honfoglaló magyaroknak a szlávokkal és később a szlovákokkal kapcsolatban is az a tapasztalatuk, hogy alacsonyabb fejlettségi szinten vannak. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy:

„a honfoglaláskor itt elő népek (példaul a török nyelvű avarok, a német nyelvű frankok, a szláv nyelvű bolgárok) kisebb-nagyobb csoportjai a honfoglalás után összeolvadtak a magyarokkal. Ez történt azon népek többségével is, amelyek az Árpádok uralkodásának idején költöztek a Kárpát-medencébe”⁹³.

A szlovákok „másságát” hivatott kifejezini az a részlet, mely – a Társadalmi viszonyok a 18. században című fejezetben – az érkező (!) szlovák lakosokat úgy írja le, mint akik „új kultúrát, szokásokat és viseletet hoztak magukkal.”⁹⁴. Mindazonáltal a szlovákok képi ábrázolásától eltekintve – amelyen a szlovák pár paraszti öltözetben látható – egyáltalán nem találunk semmilyen utalást arra a toposzra, amit a „drótostót” jelent.

⁹⁰ Otčenášová, 2010: 108

⁹¹ Vörös, 2011: 6

⁹² Hamberger, 2008: 5

⁹³ Horváth - Horváth, 2010b: 70.

⁹⁴ Horváth – Kövér – Pelyach, 2007: 52

A paraszti létben élő szlovákokra való hivatkozás egyrészt a „nemesi nemzeteszme” szerves tartozéka⁹⁵: a polgári fejlődésre képes magyarság áll szemben az arra képtelen szlováksággal. Másrészt a szlovákok „ezeréves elnyomás” mítoszával szemben kialakult egy párhuzamos magyar értelmezés az „ezeréves boldog együttélés”-ről, miszerint a történelmi Magyarországon – amelyet az etnikai béke helyszínéneként látnak – létrejött egy „testvéri népközösség”⁹⁶, amelyben mindenkinek megvan a maga helye, a szlovákoknak épp nem a nemesség és a polgárság köreiben.

A szlovákok barbárként való számontartásának azonban van még egy különleges mozzanata: magának a képnek a szlovák identitásban valamiféle megfelelésként való megjelenése, és annak pozitívvá formálása. Az az autosztereotípiát a szlovákok részéről, amely „galamblelkű pásztornépként” határozza meg a szlovákokat⁹⁷, egyértelműen jelzi a barbárság Koselleck elméletében is megtalálható jegyét, amely szerint „a természetközeli, a civilizációtól távol élő egyszerű, igazi embert utópisztikusan felmagasztalják”: az „antitézist tehát a visszájára” fordítják „és ellenkező előjellel” használják⁹⁸. Ahogy a magyar, úgy a szlovák történetírásban is kialakul egyfajta rurális szlovákság-kép, „a szlovák nemzet bukolikus képe”. A „békeszerető természeti nép” nemcsak a cseh „urbánus, világias testvér”-rel szemben jelent kontrasztot, de egyben a szlovákoknak a „magyar urakkal” szembeni meghatározása: a „szlovák szegénység, plebejus jelleg és történelemnélküliség ellentétpárja a magyar úri, arisztokratikus felsőbbrendűség és történelmi gőg”⁹⁹. Az „úri Magyarország versus plebejus szlovák nemzet” képe pedig szervesen kapcsolódik a szlovákok „kisnemzeti” mítoszához¹⁰⁰.

A szlovákok elmaradottságát, barbárságát az az aspektus is erősíti, hogy saját erejükből államalapításra képtelenek. A „hellén” görögök az idegenekkel ellentétben létre tudják hozni a poliszot, ami nemcsak azért fejlettebb az barbárokétól, mert önálló politikai közösség, hanem mert a polgárok közössége szemben a keleti despotizmusokkal¹⁰¹, ugyanígy a szlovákok fejletlenségének fontos fokmérője, hogy képtelenek függetlenségük kivívására, s amikor mégis megalakítják a csehekkel közös államukat, azt is csak külső beavatkozásra, az ún. nagyhatalmak segítségével tudják véghezvinni. A szlovákok/szlovákoknak a modernizáció alacsonyabb lepcsőfokán való állásának tehát egyik speciális fajtája azok államalapításra való képtelensége.

Ez az elem a nemzetiségek mozgalmi kapcsán kerül előtérbe: *„Az áprilisi törvények nem szóltak a nemzetiségek helyzetéről. Ezért 1848 tavaszán nemzetiségi mozgalmak bontakoztak ki. (...)*

⁹⁵ Jakab, 2008

⁹⁶ Szarka, 2009: 55-57

⁹⁷ Kollai, 2005: 160

⁹⁸ Koselleck, 1997: 27

⁹⁹ Hamberger 2004: 81-82, Otčenášová, 2010: 90-91

¹⁰⁰ Szarka 2009: 57

¹⁰¹ Koselleck 1997: 18

*A bécsi udvar ezeket a mozgalmakat titokban fegyverrel és pénzzel támogatta.*¹⁰². Ugyanezt, a szlovákoknak külső segítség útján való államszerzési tevékenységet figyelhetjük meg a trianoni békerárgyalások kapcsán is, ahol a könyv szerint a *„konferencia (!) kizárólag az ő szempontjaik alapján döntött*¹⁰³. Mindkét esetben kihagsúlyozásra kerül, hogy az elszakadásban illetve az államalapításban a szlovákok egy másik, nagyobb döntéshozó potenciállal rendelkező szereplő segítségét veszik igénybe. Míg a magyar történeti narratívában Trianon mint a nagyhatalmak magyar szempontokat figyelmen kívül hagyó döntése jelenik meg, addig a szlovákok számára a történelmi Magyarország szétesése már 1918-ban bejeződik, a békeszerződés csak szentesíti a már kialakult határokat¹⁰⁴.

Ezen túlmenően a magyarok szlovákképében, először a dualizmuskori nemzetiségi mozgalmak kezdete kapcsán jelenik meg egy másik, a szlovákok magyarságképének elemzésénél már bemutatott álnok, ravasz jellemvonásra való hivatkozás. A szlovákok csalásai és hazugságai hasonló motivációt rejtenek mint láttuk azt a magyarok dualizmuskori leírásánál: a cél itt is a független állam megszerzése és annak megtartása, az indok pedig a határok megváltoztatásától való féltés.

A szlovákoknak a trianoni béketárgyalások kapcsán tanúsított tevékenységének leírása egyértelműen ide sorolható. E szerint *„a szlovákok (...) a nemzetiségi statisztikák meghamisításától sem riadtak vissza. Ráadásul azt terjesztették Európában, hogy a magyarok évszázadok óta szolgátságban, elnyomás alatt tartják nemzetiségeiket.*¹⁰⁵. Mindamellet, hogy a döntéshozók hamis adatokkal való befolyásolása tetten érhető, nincs még utalás sem arra a meghatározó mítoszra, amit Ablonczy Balázs a *„hajózható patakok balladájának*“ nevez, amelyben *„az utódállamok képviselői – legfőképpen a csehek – rendszeresen hamisítóként bukkannak fel, akik alig észrevehető vízfolyásokat hajózható folyóként kívántak bemutatni, hogy elérjék a határ számukra minél kedvezőbb megvonását*¹⁰⁶. Mindazonáltal jól látható, hogy a csehszlovákoknak a határrendezés kapcsán megnyilvánuló csalása olyan elem, amely nemcsak az 1920-30-as évek narratívájában és publicisztikájában van jelen, de átöröklődött a mai történetírásba is.

A szlovákoknak mint csalóknak a megjelenítése csak 1945 után, a reszlovakizáció kapcsán tér vissza, egy olyan esemény apropóján, amely ugyancsak a nemzetállam megtartásával és a határrevízió elkerülésével áll szoros viszonyban:

„A prágai kormánynak a csehszlovák-magyar lakosságcsere révén nem sikerült

¹⁰² Horváth – Kövér – Pelyach, 2007: 91

¹⁰³ Bencsik – Horváth, 2008: 51

¹⁰⁴ Vörös 2011: 23

¹⁰⁵ Bencsik – Horváth, 2008: 51

¹⁰⁶ Ablonczy, 2010: 81

*felszámolnia a több százezres magyar közösséget a Felvidéken. A csehszlovákok ekkor újabb módszerhez folyamodtak. Ők papíron kívánták megoldani a nemzetiségi kérdést: azt bizonygatták, hogy a magyarok tulajdonképpen az előző évszázadok során elmagyarosított szlovákok*¹⁰⁷.

A reszlovakizálók

Ugyancsak 1945 után jelenik meg a tankönyvekben a szlovákoknak az a jegye, hogy asszimilálják a nemzetiségeket, ami – ahogy az már a szlovák tankönyvek vizsgálatakor kifejtésre került – a keresztény-pogány archetípus konstrukciójához közelít.

A szlovákok asszimilációs tevékenységének széleskörű leírását találjuk itt: „*A határon túli magyarok sorsa a környező országokban (...) egyre rosszabbra fordult. A szomszédos szocialista országok többségében be akarták olvasztani a magyarságot.*” A klasszikus asszimilációs eszközök – „*A magyar nyelvterületről áthelyezték a magyar nemzetiségű embereket. Helyükre szlovákokat (...) költöztettek*” – mellett az asszimiláció más aspektusát is tartalmazza a tankönyv: „*magyarok nem juthattak vezető társadalmi, gazdasági, katonai funkcióhoz, (...) minimális számban jelenhettek meg magyar újságok és könyvek!*”¹⁰⁸. A asszimiláló és az asszimiláltak viszonya felcserélődik ugyan, de az intézkedések leírása csaknem azonos a szlovák tankönyvben megismert magyarosítók képével (jogok elvétele, funkciókból való kizárás).

A asszimilációra való törekvés differenciálódását jelenti a reszlovakizáció időszakához kapcsolódó olvasmány (amelynek egy részét a magyarok szlovákképének megrajzolása kapcsán már idéztük): a szlovákok „*azt bizonygatták, hogy a magyarok tulajdonképpen az előző évszázadok során elmagyarosított szlovákok. Ezért >>nagylelkűen<< felajánlották, hogy akik hajlandóak magukat szlováknak vallani, azok visszakapják csehszlovák állampolgárságukat*”. A kép betetőződését pedig a kitelepítések kapcsán tanúsított szlovák magatartás jelenti: „*Voltak azonban olyan falvak, ahol senki nem akart >>átterni<<. Főleg az ott előket sújtotta az az erőszakos kitelepítési akció, amelynek során 1947-48 telén több tízezer főt deportáltak cseh területre*”¹⁰⁹.

Tehát a szlovákokkal párhuzamosan a magyarok is alkottak egy képet a szlovákokról, még ha nem is annyira kidolgozottat. A homályos kép egyetlen domináns mozzanatához, az alacsonyabb rendűséghez az asszimilációs tevékenység további elemeket kapcsol; mindehhez az erőszakra való hajlandóság¹¹⁰ is hozzáadódik, továbbá az a képzet, hogy a szlovákok megbosszulják a földjükön

¹⁰⁷ Bencsik – Horváth, 2008: 169: Olvasmány

¹⁰⁸ Bencsik – Horváth, 2008: 168

¹⁰⁹ Bencsik – Horváth, 2008: 169: Olvasmány

¹¹⁰ Tehát az erőszakosság csak az első világháborút követően lesz a szlovák ellenségkép központi eleme, annak alapjai azonban már a közbeszédben korábban megjelennek. A szlovákok durvasága figyelhető meg azokban a közmondásokban, amelyek a tót erőszakos jegyeit emelik ki, így az „Adj a tótnak szállást, kiver a házból”, a „Nekiesik

élő magyar nemzetiségűeken a korábban őket ért sérelmeket.¹¹¹

Következtetések

Mindezek alapján jól láthatjuk, hogy a modern tankönyvek sem mentesek a potenciális ellenségképektől. Emellett azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az ellenségkép mindig az önértelmezés kapcsán érhető tetten: a magyarok pogánysága csak a szlovákok kereszténységgel, a szlovák kulturálatlanság csak a magyar kultúrfölénnyel való viszonyrendszerében értelmezhető. Azzal, hogy a szlovákok vonatkoztatási pontjának a 19. századi politikai elit a magyarokat jelöli ki, a későbbi narratívának örökölni hagyja a „magyarok mint ellenségkép szükségletét”, eszerint a szlovákoknak szükségük van egy olyan csoportra, akikkel szemben „pozícionálni tudják” magukat, ezek pedig a magyarok¹¹². A szlovák (és természetesen a magyar) történetírók is tanultak a schmitti tételből:

„Ellenségeink alapján határozzuk meg önmagunkat. Borzasztóak hát azok a megsemmisítők, akik azzal igazolják magukat, hogy a megsemmisítőket meg kell semmisíteni. Pedig minden megsemmisítés valójában önmegsemmisítés”¹¹³.

A szlovákok „galamblelkű pásztornép” volta ugyanis semmit nem érne a magyar nemesség nélkül, ahogy semmilyen jelentőséggel nem bírna a hozzájuk tartozó demokratikus jelleg, ha nem egy antidemokratikus csoport elnyomása alól lélegeznek fel. Ugyanígy nem kétséges, hogy a magyar kultúrfölénység csak akkor van értelme, ha a Kárpát-medence többi népeit mind alacsonyabb fejlettségi szintűeknek tételezzük. Ezen motívumokban az önmeghatározásnak következménye az ellenségkép, amihez vonatkoztatni lehet.

Mindazonáltal nem lehet tagadni, hogy a vizsgált ellenségképeknek van egy komoly veszélye, mégpedig, hogy a közellenség könnyen magánellenséggé válik. A kockázatot Carl Schmitt is belátja, mikor kijelenti: „az embernek politikai értelemben nem szükséges személyesen gyűlölnie ellenségét”, vagyis hogy az ilyen irányú politikai döntés magánéleti konfliktusokhoz vezethet¹¹⁴. Mindez úgy megy végbe, hogy a tankönyvekben található ellenségképekben sűrített elemek „hosszú időn át állandóak maradnak”, egyfajta kontinuitást eredményeznek, s amelyek aztán ebből a szövegtérből kikerülve „sztereotípiaként működve fejthetik ki hatásukat”; az imago-típiá fokozatosan sztereotípiává válik¹¹⁵.

mint tót az anyjának” vagy a szlovákok gonoszságát kihangsúlyozó „Kifosztották mint tót az emberségből”—ld. Wlachovský 2007: 49; Bancerowski 2007: 80.

¹¹¹ A „tót nem ember” jellegű utalás az általam vizsgált tankönyvekben még mozzanataiban sem található meg.

¹¹² Vajda, 2009: 273

¹¹³ Schmitt, 2010: 58

¹¹⁴ Schmitt 2002:21

¹¹⁵ Radek, 2009: 88

Emellett az is kiderült, hogy a tárgyalt ellenfogalmak felcserélhetőek: a a barbárságra, az álnok, ravasz jellemvonásra és a másik asszimiláló tevékenységére való utalás még ha különböző időszakokhoz kötődően is, de mindkét oldalon jelen vannak. Az az imént kifejtett jelenség, miszerint „a saját csoport pozitív tükörképe tükröződik a másik csoport negatív tükörképében”¹¹⁶, a visszajára fordul, a tükörképek helyet cserélnek. Az ellenségképek nemcsak alapvető jellegzetességeikben mutatnak egyezést, de elemeikben és struktúrájukban is: a szlovák tankönyvekben a 19. század végén és a 20. század elején lezajlott magyarosítás értelmezése valamint az első, de legfőképpen a második világháborút követő magyar tankönyvi részletekben a csehszlovák kormány asszimilációs tevékenységének leírása között alig van különbség (nem értve ezalatt a kitelepítéseket).

Az önmeghatározáson túl azonban ezeknek az ellenségképeknek van egy másik funkciója, ami a közép-európai történetírás jellegéből adódik; abból a sajátosságból, hogy itt a Kárpát-medencében „párhuzamosan, de magukat alapvetően mégiscsak egymással szemben megfogalmazva alakultak ki a nemzeti társadalmak”¹¹⁷. Ma nem igaz, az a tétel, hogy „a visegrádi országokat összekapcsolja közös történelmük”, nemcsak azért, mert nem is ismerjük egymás történelmét¹¹⁸, hanem azért is, mert a felvilágosodás időszakában „kettéhasad a történelem, és fokozatosan két különböző történelem kezd kibontakozni a tankönyvekben”. A tanulók nem a Kárpát-medence történetét ismerhetik meg, hanem: „egy szlovák történelmet a szlovák iskolák számára készült tankönyvben, és egy magyar történelmet a magyar tanulók számára készült tankönyvben”. Az így elért hatást szemléletesen foglalja össze Vajda Barabás: „mintha a két nép tagjai nem egy országban éltek volna, mintha semmi közük nem lett volna egymáshoz”¹¹⁹.

A közös ugyanis azt jelenti, hogy mindkettőhöz tartozik és mindkettőnél ugyanaz¹²⁰. A két nép mai viszonyában azonban nem ez játszik szerepet, sokkal inkább a történelmi események eltérő értékelése, „a nyilvános térben” ugyanis a magyar-szlovák viszonyban nemcsak két nemzet, de „két egymástól eltérő és egymást kölcsönösen kizáró emlékezet, illetve a közös történelem egymással párhuzamos, de mégis két különböző értelmezése került szembe”¹²¹.

A párhuzamos nemzetépítés folyamatában az ellenségképek egyfajta kisajátítási funkciót töltenek be. Ez a kisajátítás elsősorban a terület szintjén figyelhető meg: a szlovák „tankönyvek igyekeznek olyan képet kialakítani mintha a mai Szlovákia területét döntő többségben szlovákok

¹¹⁶ Kratochvíl, 2011

¹¹⁷ Szarka, 2009: 51

¹¹⁸ Kaposi-Korpics- Vajda, 2011

¹¹⁹ Vajda, 2009: 271

¹²⁰ Holec, idézi: Hamberger, 2008b: 315

¹²¹ Michela, 2007: 90

lakták volna, s itt nem születtek volna meg a magyar kultúra és művelődés jelentős eredményei”¹²². Ugyanez figyelhető meg a magyar esetben, ahol a politikai-rendi nemzet történetének bemutatásakor csak margón szerepelnek az itt élő nemzetiségek. Míg az egyik oldal célja a jelenlegi politikai határok múltba való visszavetítése¹²³, addig a másik egyértelműen a történelmi Magyarország határait hivatott igazolni.

Ebbe a keretbe helyezkedik bele az az „etno-regiónális szemszög”, hogy a szlovák történelemkönyvek csak a mai Szlovákia területének történetét mutatják be, csak a szlovákokat is érintő eseményeket tárgyalják, kiszakítva azokat abból a kontextusból, amit a történelmi Magyarország jelent¹²⁴. Evvel párhuzamos folyamat „Szlovákiának >>Felvidékként<<, illetve >>megszállt területként<< való kontextualizálása” a magyar narratívában¹²⁵.

A „két nemzeti társadalom történelmi tudata közötti nagy távolságra” azonban nemcsak a konkrét területi viták utalnak, de a terminológiai különbségek is. Kollai István szerint ugyanis a „terminológia” szerepe ebben a konfliktusban „van olyan fontos mint a tartalom”¹²⁶. Érti ezt nemcsak a történelmi tér elnevezésére – a szlovák Uhorsko (történelmi Magyarország) szó használata a Maďarsko (Magyarország) helyett egyértelműen a politikai egység magyar voltát utasítja el –, de a történelmi személyek neveinek írásmódjára és a népnév szerepeltetésére, nem mellékes ugyanis, hogy a honfoglalás idején itt élő népeket szlovákoknak vagy szlávoknak nevezzük, a kurucok vezérét pedig Rákóczi Ferencnek vagy František Rákócinak¹²⁷.

Nem utolsó sorban, a kizsorítási harc a történelmi események kapcsán is jelen van. Az események eltérő értelmezése mögött ebben az esetben is egy fontos törekvés áll, mindkét oldal „elkezdte a közös történelemből mindazt kisajátítani, amivel a nemzeti narratívát a kora középkorig vissza lehet vezetni”¹²⁸. Innen eredeztethető az a jegy is, hogy „mindkét nemzeti narratíva a saját nemzetté válásának, saját nemzeti mozgalmának a történetére koncentrál”¹²⁹.

Ennek alapján nem meglepő, hogy az itt vizsgált ellenségek olyan időszakokhoz kötődnek (honfoglalás, nemzetébredés és Trianon, I. bécsi döntés, a II. világháborút követő események), amelyek kapcsán jól megfigyelhetőek a kisajátítás struktúrái. A közös térből való kizsorítás folyamata mindegyik esetben jelen van: a közép-európai területnek, az azon fekvő államoknak, vezetőiknek és más személyeknek, továbbá az ezen zajlott eseményeknek a birtoklásáért folyik a küzdelem. Mindehhez úgy járulnak hozzá az aszimmetrikus ellenfogalmak

¹²² Simon, 2009

¹²³ Simon, 2009

¹²⁴ Kollai, 2008: Nemzetté válás és polgárosodás

¹²⁵ Michela, 2007: 87

¹²⁶ Kollai, 2008: A történelmi személyek írásmódja

¹²⁷ Kollai 2007: 98-102, Kollai 2009: A történelmi személyek írásmódja

¹²⁸ Szarka, 2009: 54

¹²⁹ Kollai, 2008: Nemzetté válás és polgárosodás

mint ezeknek a vitáknak az érvei és támasztékai. A hellén-barbár konstrukció domináns használata a kulturális felsőbbrendűségért való harcban nyer értelmet, ahol a győzelem csak úgy nyerhető el, ha a szemben álló fél kulturálatlan, nem rendelkezik államalkotó képességgel, erkölcsi aggályok merülnek fel vele szemben.

Jelenleg azonban „a közös történelem – az együttélés kétségbevonhatatlan történeti tényei ellenére – ambivalens örökség. Ma nincs tanítható formában végiggondolt történeti értelmezés a közös történelem mibenlétéről”¹³⁰. A problémát pedig – amit a szocializációban áthagyományozódó ellenségképzés táptalaját nyújtó, itt azonosított elemek esetleges hatása jelent – addig nem tekinthetjük megoldottnak, míg „a politikai elitek érdek- és értékközösségének létrejötte és tudatosulása helyet” nem „ad a történelmi viták lezárásának”¹³¹.

Az ellenségből baráttá való formáláshoz politikai akaratra van szükség. A híressé vált francia-német megbékélés de Gaulle és Adenauer szimbolikus kiegyezésével vette kezdetét, a megbocsátás szimbolikus aktusa politikusi szerepvállalásokhoz kötődik: „Francois Mitterand és Helmut Kohl 1984-ben kéz a kézben könnyezett a verduni katonai emlékmű előtt, (...) Willy Brandt 1970-ben megrendülten térdelt és imádkozott a varsói gettó áldozatainak emlékműve előtt”¹³². A szlovák-magyar kapcsolatoknak is szükségük van jelképes aktusokra, mint amelyet a Mária-Valéria híd 2001-es újjáépítése jelentett, amelyet Mikulás Dzurinda szlovák és Orbán Viktor magyar miniszterelnök együtt avatott fel. Dzurinda beszédében a kapcsolatok új alapra helyezésének szükségességét hangsúlyozta: „Ez a híd magában hordoz egy üzenetet. Hosszú éveken át a romjai szimbolizálták a szlovákok és magyarok közötti viszonyt. A híd új állapota új viszonyt kell, hogy jelentsen”¹³³.

Ez a fajta szemléletmód – a közös múlt összetartó erejének hangsúlyozása – nem áll teljesen távol a mai politikai elittől, legyen szó akár a magyar, akár a szlovák félről. Ilyen hagyomány megteremtésére vállalkozott Mikulás Dzurinda Milan Hodža 2002. június 27-i újratemetésén tartott beszédében, ahol a szlovák-magyar közös múlt elutasítása helyett, annak „büszke vállalására” szólított fel. Ugyanerre tesz kísérletet Pavol Hrušovský, akkori házelnök, 2003. január 1-jén, a független Szlovákia megalakulásának tizedik évfordulóján a Szlovák Nemzeti Tanács előtt tartott, sokat idézett beszédében:

„Ma az a feladatunk, hogy elkezdjünk teremteni. Hogy megteremtsük azt a képet, mely mélyen bennünk van, őseinkben van, országunkban van. (...) Szlovákia nem a tárgy, hanem az alanya volt a történelmi Magyarországnak. Ennek köszönhetően a

¹³⁰ Szarka, 2009: 58

¹³¹ Kollai, 2007: 105.

¹³² Vajda, 2008: 69-70.

¹³³ Dzurinda, 2001.

nemzetünk és országunk komoly tapasztalatot szerzett és részt vett minden olyan eseményen, mely Európát megmozgatta. (...) Egy olyan birodalom része voltunk, melynek uralkodói között olyan fontos személyiségek vannak, mint Szent István, Károly Róbert, Mátyás király és Mária Terézia. Ők a mi királyaink is, és Szlovákia virágzott az uralkodásuk alatt. Ne lökjük el őket magunktól, és ne hagyjuk, hogy bárki is elvegye őket.”¹³⁴.

Orbán Viktor 2003-ban Tusnádfürdőn emeli ki, hogy „az unión kívül létezik egy Közép-Európa”, amelynek országai sajátos „kulturális és szellemi gyökérzettel és háttérvilággal” rendelkeznek, s köztük egyfajta „megértési hajlandóság” figyelhető meg¹³⁵. Több beszédében is hangsúlyozza, hogy: „hitet kell tennünk az Európai Unión belül majd tovább élő közép-európai identitás mellett”¹³⁶, egy 2009-es temesvári konferencián pedig így jellemzi a szomszédos népekkel való kapcsolatot: „Sok minden köt össze minket, közép-európaiakat. Nemcsak a szép napok, de – mint a régi házasságok – az országaink közti ellentétek és viszályok is”¹³⁷.

A válság után pedig a magyar miniszterelnök újbóli elhivatottságát fejezte ki, hogy „egész történelmünket is új, korábban nem ismert nézőpontokból kezdjük tanulmányozni”, megkonstruálva evvel egy „vadonatúj valóságértelmezés”-t. Ebben pedig a főszerep a közép-európaiké¹³⁸, akik közös gyökerekkel rendelkeznek: szemben a Nyugattal, mi „nem éltük át azt a negyven esztendősi jóléti társadalmat” éppen ezért „a felelősség elve a politikából nem is tűnt el”¹³⁹.

A szlovák és a magyar politikusok egyaránt képesek tehát arra, hogy az ellentétek helyett a közös örökségre hivatkozzanak olyan események, történelmi személyek előtérbe helyezésével, amelyekben nincs számottevő vita. Ez a diskurzus azonban továbbra sem elsődleges. Mindezek a törekvések pedig nem garantálják a kérdésben bekövetkező szemléletváltást: a „magyar történelem revidálására” valós szándék szlovák részről magában hordozza a „múlt privatizálásának” veszélyét¹⁴⁰, a magyar közbeszédben a közép-európai örökségre való hivatkozás könnyen lehet egy, a térség vezető szerepéért folyó harc része.

¹³⁴ idézet kiemelése: Kollai, 2005: 169

¹³⁵ Orbán, 2006: 225-226.

¹³⁶ Orbán, 2006: 335. A csatlakozás kapujában azonban már úgy módosult a vélemény, hogy: „minden megbecsülésem és szeretetem a közép-európai eszméé”, ennek ellenére azonban „a közép-európai tartós együttműködés nem alkalmas érdekérvényesítő módszer az Európai Unión belül” – Orbán, 2006: 353.

¹³⁷ Orbán, 2010: 64

¹³⁸ A beszédben többször a „Mi, közép-európaiak” formulát használja a miniszterelnök.

¹³⁹ Orbán, 2012

¹⁴⁰ Kollai, 2007: 100

Irodalomjegyzék:

- ABLONCZY, 2010. Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2010.
- BANCZELOWSKI, 2007. Banczelowsky, Janusz. 2007. *Nemzeti sztereotípiák a magyar és a lengyel közmondásokban és frazeológiai kapcsolatokban*. Magyar Nyelvőr. 2007, 1: 76-87. p.
- DZURINDA, 2001. Dzurinda, Mikuláš: *Mostom Márie-Valérie sa valili davy*. Sme. 2001.10.12. [letöltés: 2011.02.02.] <http://www.sme.sk/c/130688/mostom-marie-valerie-sa-valili-davy.html#ixzz1FGYAKJu6>
- HAMBERGER, 2004. Hamberger Judit: *A szlovákok magyarságképének alakulása*. Európai tükrök, 2004. (9. évf.) 3: 78-88. p.
- HAMBERGER, 2008. Hamberger Judit: *A feszült szlovák-magyar viszony okairól*. Szempont- A Magyar Külügyi Intézet időszaki kiadványa. 2008/1. [letöltve: 2011.02.02.] http://www.kulugyiintezet.hu/szempont/Hamberger_Judit-szlovak-magyar.pdf
- HAMEBERGER, 2008B. Hamberger Judit. *A szlovákok és a magyarok mehasadt közös múltjáról (és jelenéről)*. Limes Tudományos Szemle. Magyarságkép a 20. században II. 2008.3.: 314-323.p.
- JAKAB, 2008. Jakab György: *A magyar nemzeteszmé változásai és a történelemtanítás kánonja*. Iskolakultúra. 3-4: 4-28. p.
- JANOWSKI, 2008. Janowski, Maciej: *Történelempolitika: a történelemtanítás és a propaganda között*. 2000 : irodalmi és társadalmi havilap. 2008, 2: 15-24.p. [letöltve: 2012.07.04.] http://www.ketezer.hu/menu4/2008_02/janowsky.html
- KAPOSI-KORPICS-VAJDA, 2011. Kaposi József- Korpics Zsolt- Vajda Barnabás. *Az én hőszám – a te ellenséged. Beszámoló a Visegrádi Négyek országainak prágai nemzetközi történész és történelemtanítási konferenciájáról*. Történelemtanítás. Új folyam II. 2011, 4. [letöltve: 2012.05.21] <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2012/01/kaposi-jozsef-%E2%80%93-korpics-zsolt-%E2%80%93-vajda-barnabas-az-en-hosom-%E2%80%93-a-te-ellenseged-02-04-10/>
- KOLLAI, 2005. Kollai István: *Kötöttségek és lehetőségek a szlovák Európa-politikában, 1993-2004*. Külügyi szemle, 2005. (4. évf.), 1-2: 157-181. p.
- KOLLAI, 2007. Kollai István: *Meghasadt múlt? Kapcsolódási pontok és ellentétek a szlovák és a magyar történelmi narratíva között*. Régió: kisebbség, politika, társadalom, 2007. (18. évf.) 4: 93-106. p.
- KOLLAI, 2008. Kollai István: *Szlovák-magyar történelem- Összefoglalás*. Múlt-kor történelmi portál. 2008. 09. 15. [letöltve: 2012. 06.30.] http://www.mult-kor.hu/20081004_osszefoglalas_altalanos_kovetkeztetesek
- KOSELLECK, 1997. Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája* (ford. Szabó Márton). Józsefvárosi Műhely Kiadó, Budapest, 1997.
- KRATOCHVÍL, 2011. Kratochvíl, Viliam: *Etnikai sztereotípiák a történelemtankönyvek „mi” és „ők” konstrukcióiban*. Történelemtanítás. Új folyam. 2011, 3. [letöltve: 2012.05.22.] <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/viliam-kratochvil-etnikai-sztereotipiak-a-tortenelemtankonyvek-mi%E2%80%9D-es-ok%E2%80%9D-konstrukcioiban-02-03-03/>
- KUSÝ, 2002. Kusý, Miroslav: *A magyarkérdés Szlovákiában*. Kalligram. Pozsony, 2002.
- MICHELA, 2007. Michela, Miroslav: *Emlékezet, politika, Trianon. A legújabbkori szlovák-magyar kapcsolatok "új kezdetének" kontextualizálása*. Regio : kisebbség, politika, társadalom, 2007. (18. évf.), 4: 81-92. p.

ORBÁN, 2006. Orbán Viktor: 20 év: beszédek, írások interjúk 1986-2006. Heti Válasz Kiadó 2006, Budapest, 2006.

ORBÁN, 2010. Orbán Viktor: *Rengéshullámok: beszédek, írások, 2009-2010*. Helikon. Budapest, 2010.

ORBÁN, 2012. Orbán Viktor beszéde a XXIII. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborban, Tusnádfürdőn. 2012. 06.28. Orbán Viktor hivatalos honlapja. [letöltve: 2012.07.11.]
http://www.miniszterelnok.hu/beszed/a_jo_romaniai_dontes_tavolmaradni_az_urnaktol

OTČENÁŠOVÁ, 2010. Otčenášová, Slávka: *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Univerzita P. J. Šafárika, Košice, 2010.

RADEK, 2009. Radek Tünde: *A magyarságkép jellemzőiről a középkori német nyelvű történetírásban- Imagológiai megközelítés*. In. Kutatási füzetek 14.: A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
<http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/kutatasifuzetek14.pdf>

SCHMITT, 2002. Schmitt, Carl. *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok* (ford. Cs. Kiss Lajos). Osiris- Pallas Stúdió-Attraktor. Budapest, 2002.

SCHMITT, 2010. Schmitt, Carl. *Ex Captivitate Salus. Egy német fogoly vallomásai 1945/47-ből*. (ford. Techet Péter). Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2010.

SIMON, 2009. Simon Attila: *A magyarságkép (és önkép) a jelenlegi szlovák történelemtankönyvekben*. Oktatáskutató- és Fejlesztő Intézet. 2009.09.30. [letöltve: 2012. 05.20].
<http://www.ofi.hu/tudastar/simon-attila>

SZABÓ, 2006. Szabó Márton. *A politikai idegen*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

SZABÓ, 2011. Szabó Márton: *Politikai tudáselmélet*. Kézirat

SZARKA, 2009. Szarka László: *Közös múlt- megosztott történelem. A szembenállás mítosza és tradíciója a kisnemzeti identitásban*. Limes- Tudományos Szemle. 2009.4: 50-62.p.

TYLDESLEY, 2000. Joyce Tyldesley. Ramszesz- Európa legnagyobb fáraója. Gold Book, Debrecen, 2000.

VAJDA, 2008. Vajda Barnabás: *Multiperspektivitás és történelmi megbékélés*. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2008, 4: 65-74.p
http://www.foruminst.sk/publ/szemle/2008_4/szemle_2008_4_vajda-barnabas.pdf

VAJDA, 2009. Vajda Barnabás: *Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben*. In. Kutatási füzetek 14.: A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/kutatasifuzetek14.pdf>

VÖRÖS, 2011. Vörös László: *A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918-1920-as évek megjelenítése a magyar és szlovák nemzeti történetírásban*. In. Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben 1918-2010. II. Limes- Tudományos Szemle, 2011.1: 5-43. p.

WLACHOVSKÝ, 2007. Wlachovský, Karol: *Tótok, de szlovákok- észrevételek a magyarok szlovákképéről*. Európai utas. 2007, 1: 47-50. p.

Vizsgált tankönyvek:

KOVÁČ, 1998. Kováč, Dušan: *Dejepis 2- Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku*. (ford. Szabó Ferenc). Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava, 1998.

KOVÁČ, 1995. Kováč, Dušan: *Dejepis 3- Slovensko na parhu nového veku*. (ford. Szabó Ferenc).

Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava, 1995.

KOVÁČ, DUŠAN. 1998B. Kováč, Dušan: *Dejepis 4- Slovensko v novom storočí*. (ford. Szabó Ferenc). Orbis Pictus Istropolitana, Bratislava, 1998.

HORVÁTH-HORVÁTH, 2010. Horváth Andrea - Horváth Levente Attila: *Történelem 5: Az őskor és az ókor története*. Mozaik Kiadó, Szeged, 2010.

HORVÁTH-HORVÁTH, 2010. Horváth Andrea - Horváth Levente Attila: *Történelem 6: A középkor és a kora újkor története*. Mozaik Kiadó, Szeged, 2010.

HORVÁTH- KÖVÉR- PELYACH, 2007. Horváth Levente Attila, Kövér Lajos, Pelyach István: *Történelem 7: Az újkor története*. Mozaik Kiadó, Szeged, 2008.

BENCSIK – HORVÁTH, 2008. Bencsik Péter- Horváth Levente Attila: *Történelem 8: A huszadik század története*. Mozaik Kiadó, Szeged, 2008.